

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

4. The Collection of the Numerical Discourses -
Subcommentaries (4. Aṅguttara Nikāya - Tīkā)

01. Subcommentary on the Book of the Ones (01. Ekakanipāta-
tīkā)

18. Commentary on tnother Chapter on the Finger-snap
(18. Aparaccharāsaṅghātavaggavaṇṇanā)

PaliVerse

4. The Collection of the Numerical Discourses - Subcommentaries

01. Subcommentary on the Book of the Ones

18. Aparaccharāsaṅghātavaggavaṇṇanā

382. Idampi suttanti ettha pi-saddo heṭṭhā vuttacūlaccharāsaṅghātasuttaṃ sampiṇḍeti. Cūlaccharāsaṅghātasutte appanaṃ appattāya mettāya tāvamahanto vipāko dassito, kimaṅgaṃ pana imissā appanāppattāya mettāyāti dassetuṃ - “appanāppattāya hī”tiādimāha. Vipākakathāyeva natthīti vipāke kathāyeva natthi, ayameva vā pāṭho. Gaṇanānupubbatāti gaṇanānupubbatāya. Paṭhamaṃ uppannantipi paṭhamaṃ, paṭhamaṃ samāpajjatīti idaṃ pana na ekantalakkhaṇaṃ. Ciṇṇavasābhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpentopi samāpajjituṃ sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādiṃ pāpentopi, antarantarā okkantopi samāpajjituṃ sakkoti eva. Pabbupattiyatṭhena pana paṭhamaṃ nāma hoti. Vibhaṅgeti jhānavibhaṅge. Vipassanaṃ kayiramānaṃ lakkhaṇūpaniyyhānakiccaṃ maggena sijjhati taggatasammohaviddhaṃsanato. Apica vipassanāya lakkhaṇūpaniyyhānaṃ maggena uppannena sijjhati itarathā parivattanato, tasmā maggo lakkhaṇūpaniyyhānaṃ, na aniccādilakkhaṇānaṃ ārammaṇakaraṇato. Yathā phalaṃ nibbānassa asaṅkhalakkhaṇaṃ ārammaṇakaraṇavasena upaniyyhāyati, evaṃ maggopi. Evampissa lakkhaṇūpaniyyhānatam veditabbaṃ. Vattabbameva natthi arittajjhānatāya. Sesam visesaṃ, arittajjhānā evāti attho.

386-387. Hitapharaṇanti sattesu hitānurūpaṃ jhānassa pharitvā pavattanaṃ. Cetopaṭipakkhato vimuccati etāyāti cetovimutti, appanāppattā mettā. Tenāha - “idhā”tiādi. Eeva nayoti iminā karuṇādīnampi appanāppattataṃ atidisati. Vaṭṭaṃ honti kammavaṭṭabhāvato. Vaṭṭapādā hontīti vipākavaṭṭassa kāraṇaṃ honti.

390. Ajjhattaparikkammavasenāti attano kesādīsu parikkammakaraṇavasena. Aṭṭhārasavidheti aṭṭhārasappabhede. Kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyārathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Samūhavisayatāya cassa kāyasaddassa samudāyūpādanatāya ca asubhākārassa “kāye”ti ekavacanaṃ. Tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasāmaññaṇa ekajjhaṃ gahetvā “citta”ti ekavacanaṃ kataṃ. Kāyānupassīti imassa atthaṃ dassetuṃ - “tameva kāyaṃ paññāya anupassanto”ti āha. Tameva kāyanti ca avadhāraṇena vedanādiānupassanaṃ nivatteti. Tena ca puna kāyaggahaṇassa payojanaṃ sūcitantī daṭṭhabbaṃ. “Kāye”ti hi vatvāpi puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghaṇavinibbhogādīdassanatthaṃ kataṃ. Tena vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāyavedanādiānupassanappasaṅgepi āpanne na kāye vedanānupassī cittānupassī dhammānupassī vā. Atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhātavattthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko

bhūtipādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, katthapi na
bhūtipādāyavinimuttaekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya
aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nāgarāvayavānupassako viya
kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujjako
rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtipādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato
samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito
hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci
dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamattheyeva pana tathā tathā sattā
micchābhinivesaṃ karonti.

Aṭṭhārasavidhenāti aṭṭhārasavidhā. Satipaṭṭhānabhāvakassāti satipaṭṭhānabhāvaṃ
bhāventassa. Tīsu bhavesu kilese ātapetīti ātāpo, vīriyassetam nāmaṃ. Yadihi
kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti, tam sammādiṭṭhiādīnampi attheva. Ātapasaddo viya
pana ātāpasaddopi vīriyeva niruḥho. Atha vā paṭipakkhappahāne
sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṃ
tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññadhammā, tasmā ātāpoti vīriyassa
nāmaṃ, so assa atthīti ātāpī. Ayaṅca ikāro pasamsāya atisayassa vā dīpakoti
ātāpiggahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Tenevāha - “ātāpīti...pe...
vīriyena vīriyavā”ti. Sampajānoti sampajāññaṃsaṅkhātēna ñāṇena samannāgato.
Tenāha - “aṭṭhārasavidhena...pe... sammā pajānanto”ti. Ayaṃ panettha vacanatto -
sammā samantato sāmāñca pajānanto sampajāno, asammissato vavatthāne
aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ sabbākārappajānena samantato
uparūparivisesāvahabhāvena pavattiyā sammā pajānantoti attho.

Kāyo ca idha lujjanappalujjanaṭṭhena lokoti adhippetoti āha - “tasmimyeva
kāyasaṅkhāte loke”ti. Pañcakāmaguṇikataṇhanti rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu
pavattamānaṃ taṇhaṃ. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmacchando,
domanassaggahaṇena byāpādo saṅghaṃ gacchati, tasmā
nīvaraṇapariyāpanabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ
hotīti veditabbaṃ. Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa
anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa,
abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya
anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ
pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ
apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo
yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ
anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca
hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtaṅca
anapanento yogasamattho hotīti. Suddharūpasammasanameva kathitanti kevalaṃ
kāyānupassanābhāvato vuttaṃ.

Sukhādibhedāsu vedanāsūti sukhadukkhaadukkhamasukhasāmisanirāmisabhedāsu
vedanāsu. Tattha sukhayatīti sukhā, sampayuttadhamme kāyaṅca laddhassāde
karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasikaṅca ābādhanti sukhā,
sukaraṃ okāsadānaṃ etissāti vā sukhā. Dukkhatīti dukkhā, sampayuttadhamme
kāyaṅca pīleti vibādhatīti attho. Duṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasikaṅca
sātanti dukkhā, dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti vā dukkhā.

Dukkhasukhappaṭikkhepena adukkhamasukhāti upekkhā vuttā. Vediti
ārammaṇarasam anubhavatīti vedanā. Veditamānoti anubhavamāno. Sukhaṃ

vedanaṃ vediyāmīti pajānātīti kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno “ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ vediyāmī”ti pajānātīti attho. Tattha kāmaṃ uttānaseyyakāpi dārakā thaṇṇapivanādikāle sukhaṃ vedanaṃ vediyamānā “sukhaṃ vedanaṃ vediyāmā”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ pajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattupaladdhiṃ na jahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattupaladdhiṃ jahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko vediyati, tassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānantassa vediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha ko vediyatīti? Na koci satto vā puggalo vā vediyati. Kassa vedanāti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṃ kāraṇā vedanāti? Vatthuārammaṇā ca panassa vedanāti. Tasmā esa evaṃ pajānāti “taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthubhūtaṃ rūpādīṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyati, taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vediyāmī’ti vohāramattaṃ hoti”ti. Evaṃ “sukhādīnaṃ vatthubhūtaṃ rūpādīṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyatī”ti sallakkhento esa “sukhaṃ vedanaṃ vediyāmī”ti pajānātīti veditabbo.

Atha vā sukhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātīti sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno “sukhaṃ vedanaṃyeva vediyāmī”ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paraṃ paṭhamam abhāvato “vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammā”ti itiha tattha sampajāno hoti. Dukkhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātītiādīsupi eseva nayo.

Sāmisam vā sukhantiādīsu yasmā kilesehi āmasitabbato āmisā nāma pañca kāmaguṇā. Ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti sāmisā, tasmā sāmisā sukhā nāma pañcakāmaguṇāmisanissitā chasu dvāresu uppannā chagehassitā somanassavedanā. Sāmisā dukkhā nāma chagehassitā domanassavedanā. Sā ca chasu dvāresu “iṭṭhārammaṇaṃ nānubhavissāmi nānubhavāmī”ti vitakkayato uppannā kāmaguṇanissitā domanassavedanā veditabbā. Nirāmisā sukhā nāma chanekkhāmassitā somanassavedanā. Sā ca chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa “ussakkitā me vipassanā”ti somanassajātassa uppannā somanassavedanā daṭṭhabbā.

Nirāmisā dukkhā nāma chanekkhāmassitā domanassavedanā. Sā pana chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhātariyaphaladhammesu pihaṃ paṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa “imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhi”nti anusocato uppannā domanassavedanā.

Sāmisā adukkhamasukhā nāma chagehassitā upekkhāvedanā. Sā ca chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate gulapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anuvattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannā kāmaguṇanissitā upekkhāvedanā. Nirāmisā adukkhamasukhā nāma chanekkhāmassitā upekkhāvedanā. Sā pana chasu dvāresu iṭṭhādiārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa, aniṭṭhe adussantassa,

asamapekkhanena amuyhantassa uppannā vipassanāññāṇasampayuttā upekkhāvedanā. Evaṃ vuttanti mahāsatipaṭṭhānasutte vuttaṃ. Sāva vedanā veditabbāti lujjanappalujjanaṭṭhena sā vedanā “loko”ti veditabbā.

Evaṃ vitthāriteti “sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ...pe... sadosaṃ vā cittaṃ, vītadosaṃ vā cittaṃ, samohaṃ vā cittaṃ, vītamohaṃ vā cittaṃ, saṃkhittaṃ vā cittaṃ, vikkhittaṃ vā cittaṃ, mahaggataṃ vā cittaṃ, amahaggataṃ vā cittaṃ, sauttaraṃ vā cittaṃ, anuttaraṃ vā cittaṃ, samāhitaṃ vā cittaṃ, asamāhitaṃ vā cittaṃ, vimuttaṃ vā cittaṃ, avimuttaṃ vā cittanti pajānāti”ti evaṃ satipaṭṭhānasutte vitthāretvā dassite soḷasavidhe citte.

Tattha sarāganti aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ. Vītarāganti lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadehi lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. Sadosanti duvidhaṃ domanassasahagataṃ. Vītadosanti lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. Samohanti vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vattantiyeva. Imasmiññeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādinnaṇīti. Vītamohanti lokiyakusalābyākataṃ.

Samkhittanti thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkucitacittaṃ nāma ārammaṇe saṅkocavasena pavattanato. Vikkhittanti uddhaccasahagataṃ. Etañhi pasaṭacittaṃ nāma ārammaṇe savisesaṃ vikkhepavasena viṣaṭabhāvena pavattanato. Mahaggatanti rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. Amahaggatanti kāmāvacaraṃ. Sauttaranti kāmāvacaraṃ. Anuttaranti rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. Tatrāpi sauttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacarameva. Samāhitanti yassa appanāsamādhī vā upacārasamādhī vā atthi. Asamāhitanti ubhayasamādhivirahitaṃ. Vimuttanti tadanṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. Avimuttanti ubhayavimuttirahitaṃ. Samucchedappaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi, okāsābhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo.

Upādānassa khandhā upādānakkhandhā, upādānassa paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā upādānakkhandhā. Cha ajjhattikabāhirāyatanānīti cakkhu soṭaṃ ghānaṃ jivhā kāyo manoti imāni cha ajjhattikāyatanāni ceva, rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammāti imāni cha bāhirāyatanāni ca. Ettha pana lokuttaradhammā na gahetabbā sammasanacārassa adhippetattā. Satta sambojjhaṅgāti satisambojjhaṅgādayo satta sambojjhaṅgā. Satiādayo hi sambodhissa, sambodhiyā vā aṅgāti sambojjhaṅgā. Tathā hi sambujjhati āradhaviṣṭakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi, yāya vā so satiādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati, kilesaniddāto utṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi, tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅgāti sambojjhaṅgā.

Cattāri ariyasaccānīti “dukkhaṃ dukkhasamudayo dukkhanirodho dukkhanirodhagāminipaṭipadā”ti evaṃ vuttāni cattāri ariyasaccāni. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ pavattihetubhāvato. Pacchimāni vivaṭṭaṃ nivaṭṭatadadhigamūpāyabhāvato. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti sarūpato pariggahasambhavato. Vivaṭṭe natthi abhiniveso avisayattā avisayatte ca payoanābhāvato. Pañcadhā vuttessūti satipaṭṭhānasutte vuttessu.

Suddhaarūpasammasanamevāti rūpena amissitattā kevalaṃ arūpasammasanameva.
Khandhāyatanasaccakoṭṭhāsānaṃ pañcakkhandhasaṅgahato
“rūpārūpasammasana”nti vuttaṃ. Pubbabhāgiyānampi satipaṭṭhānānaṃ
saṅgahitattā “lokiyalokuttaramissakāneva kathitānī”ti āha.

394. Anibbattānanti ajātānaṃ. Payogaṃ parakkamanti ettha bhusaṃ yogo payogo,
payogova parakkamo, payogasaṅkhātāṃ parakkamanti attho. Cittaṃ ukkhipatīti
kosajjapakkhe patituṃ apadānavasena ukkhipati. Padhānavīriyanti
sammappadhānalakkhaṇappattavīriyaṃ. Lokiyāti lokiyasammappadhānakathā.
Sabbapubbabhāgeti sabbamaggānaṃ pubbabhāge. Kassapasamṃyuttapariyāyenāti
kassapasamṃyutte āgatasuttena “uppannā me pāpakā akusalā dhammā
appahīyamānā anattāya saṃvatteyyu”nti āgatattā. Sā lokiyāti veditabbā.

Samathavipassanāvāti avadhāraṇena maggaṃ nivattetvā tassa nivattane kāraṇaṃ
dassento, “maggo panā”tiādimāha. Sakīṃ uppajjitvāti idaṃ bhūtakathanamattaṃ.
Niruddhassa puna anuppajjanato “na koci guṇo”ti āsaṅkeyyāti āha - “so hī”tiādi.
Anantameva yathā phalaṃ uppajjati, tathā pavattiyevassa paccayadānaṃ.
Purimasmimpīti “anuppannā me kusalā dhammā uppajjamānā anattāya
saṃvatteyyu”nti etthapi. Vuttanti porāṇaṭṭhakathāyaṃ. Taṃ pana
tathāvuttavacanāṃ na yuttaṃ dutiyasmiṃ viya purimasmīṃ maggassa aggahaṇe
kāraṇābhāvato. Purimasmīṃ aggahite magge anuppajjamāno maggo anattāya
saṃvatteyyāti āpajjeyya, na cetāṃ yuttaṃ āpajjamāne tasmīṃ
padhānatthasambhavato. Catukiccasādhana vasenāti
anuppannākusalānuppādanādicatukiccasādhana vasena.

Vuttanayenāti “asamudācāra vasena vā ananubhūtārammaṇa vasena vā”tiādinā
vuttanayena. Vijjāmānāti dharmānasabhāvā. Khaṇattayapariyāpannattā
uppādādisamaṅgino vattamānabhāvena uppannaṃ vattamānuppannaṃ. Tañhi
uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā uddhaṃ pannaṃ pattanti nippariyāyato
“uppanna”nti vuccati. Anubhavitvā bhavitvā ca vigataṃ bhutvāvigataṃ.
Anubhavanabhavanāni hi bhavanasāmaññaṇa bhutvā-saddena vuttāni.
Sāmaññaṇameva hi upasaggena visesīyati. Idha vipākānubhavana vasena
tadārammaṇaṃ avipakkavipākassa sabbathā avigatattā bhavitvāvigatamattavasena
kammañca “bhutvāvigatuppanna”nti vuttaṃ. Na aṭṭhasālīniyaṃ viya rajjanādivasena
anubhūtāpagataṃ javanaṃ uppajjitvā niruddhatāvasena bhūtāpagatañca saṅkhataṃ
bhūtāpagatuppannanti. Tasmā idha okāsakatuppannaṃ vipākameva vadati, na tattha
viya kammampi. Aṭṭhasālīniyañhi bhūtāvigatuppannaṃ okāsakatuppannañca aññathā
dassitaṃ. Vuttañhi tattha -

“Ārammaṇarasam anubhavitvā niruddhaṃ anubhūtāpagatasāṅkhātāṃ
kusalākusalaṃ, upādādittayaṃ anuppatvā niruddhaṃ bhūtāpagatasāṅkhātāṃ
sesasaṅkhatañca bhūtāpagatuppannaṃ nāma. ‘Yānissa tāni pubbe katāni
kammānī’ti evamādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atītampi samānaṃ aññaṃ
vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṃ katvā ṭhitattā, tathākatokāsañca
vipākaṃ anuppannampi samānaṃ evaṃ kate okāse ekantena uppajjanato
okāsakatuppannaṃ nāmā”ti.

Idha pana sammohavinodaniyaṃ vuttanayeneva bhutvāvigatuppannaṃ
okāsakatuppannañca dassitaṃ. Vuttañhi, sammohavinodaniyaṃ -

“Kamme pana jahite ārammaṇarasam anubhavitvā niruddho vipāko bhutvāvigataṃ nāma. Kammaṃ uppajjitvā niruddham bhutvāvigataṃ nāma. Tadubhayampi bhutvāvigatuppannanti saṅkhyam gacchati. Kusalākusalam kammaṃ aññakammasa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ kate okāse vipāko uppajjamāno okāsakaraṇato paṭṭhāya uppannoti vuccati. Idam okāsakatuppannam nāmā”ti.

Tattha aṭṭhasāliniyā ayamadhippāyo - “satipi sabbesampi cittuppadānam samvedayitasabhāvā ārammaṇānubhavane savipallāse pana santāne cittābhisaṅkhāravasena pavattito abyākatehi viṣiṭṭho kusalākusalānam sātisayo visayānubhavanākāro. Yathā vikappaggāhavasena rāgādīhi tabbipakkhehi ca akusalam kusalañca nippariyāyato ārammaṇarasam anubhavati, na tathā vipāko kammavegakkhattatā, nāpi kiriyā ahetukānam atidubbalatāya, sahetukānañca khīṇakilesassa chaḷaṅgupekkhāvato uppajjamānānam atisantavuttittā, tasmā rajjanādivasena ārammaṇarasānubhavanam sātisayanti akusalam kusalañca uppajjitvā niruddhatāsāmaññena sesasaṅkhatañca bhūtāpagata”nti vuttaṃ. Sammohavinodaniyā pana vipākānubhavanavasena tadārammaṇam avipakkaṇāssa sabbathā avigatatā bhavitvāvigatamattavasena kammañca bhutvāpagatanti vuttaṃ. Teneva tattha okāsakatuppannanti vipākamevāha, na kammampi, tasmā idhāpi sammohavinodaniyam vuttanayeneva bhutvāpagatuppannam okāsakatuppannañca vibhattanti daṭṭhabbam.

Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāmāti sammasanassa ṭhānabhāvato vuttaṃ. Tesūti atītādhedesu. Anusayitakilesāti appahīnā maggena pahātabbā adhippetā. Tenāha - “atītā vā...pe... na vattabbā”ti. Hontu tāva “atītā”ti vā “paccuppannā”ti vā na vattabbā, “anāgatā”ti pana kasmā na vattabbā, nanu kāraṇalābhe uppajjanārahā appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā anusayāti vuccantīti? Saccametam, anāgatabhāvopi nesam na paricchinno itarānāgatakkhandhānam viyāti “anāgatā vāti na vattabbā”ti vuttaṃ. Yadi hi nesam paricchinno anāgatabhāvo siyā, tato “paccuppannā, atītā”ti ca vattabbā siyum, paccayasamavāye pana uppajjanārahataṃ upādāya anāgatavohāro tattha veditabbo.

Idam bhūmiladdhuppannam nāmāti idam yathāvuttaṃ kilesajātam appahīnaṭṭhena bhūmiladdhuppannam nāma kāraṇalābhe sati vijjamānakiccakaraṇato. Tāsu tāsu bhūmisūti manussadevādiattabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Ārammaṇakaraṇavasena hi bhavanti ettha kilesāti bhūmiyo, upādānakkhandhā. Asamugghātagatāti tasmim tasmim santāne anuppattidhammataṃ anāpāditatāya samugghātam samucchedam na gatāti asamugghātagatā. Bhūmiladdhuppannam nāmāti ettha laddhabhūmikaṃ bhūmiladdhanti vuttaṃ aggiāhito viya. Okāsakatuppannasaddepi ca aṭṭhasāliniyam āgatanayena okāso kato etena kusalākusalakammena, okāso kato etassa vipākassāti ca duvidhatthepi evameva katasaddassa paranipāto veditabbo. Idha pana okāsakatuppannasaddena vipākasseva gahitattā “okāso kato etassa vipākassā”ti evam viggaho daṭṭhabbo.

Khaṇattayasamaṅgitāya samudācārappattam samudācāruppannam. Tenāha - “sampati vattamānaṃyevā”ti. Ārammaṇam adhiggaṃha daḷham gahetvā pavattam ārammaṇādhiggaṃhituppannam. Vikkhambhanappahānavasena appahīnā avikkhambhitā. Samucchedappahānavasena appahīnā asamugghātītā. Nimittaggāhavasena ārammaṇassa adhiggaṃhitattā tam ārammaṇam

anussaritānussaritakkhaṇe kilesuppatthetubhāvena upatitṭhanato adhiggahitameva nāmaṃ hotīti āha - “ārammaṇassa adhiggahitattā”ti. Ettha ca āhaṭakhīrarukkho viya nimittaggāhavasena adhiggahitaṃ ārammaṇaṃ, anāhaṭakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya antogatakilesaārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Nimittaggāhikā avikkhambhitakilesā vā puggalā vā āhaṭānāhaṭakhīrarukkhasadisā. Purimanayenevāti avikkhambhituppanne vuttanayeneva. Vitthāretabbanti “imasmiṃ nāma ṭhāne nuppajjissanti”ti na vattabbā. Kasmā? Asamugghātittattā. Yathā kiṃ? Yathā sace khīrarukkhaṃ kuṭhāriyā āhaneyyumaṃ, imasmiṃ nāma ṭhāne khīraṃ na nikkhameyyāti na vattabbā, evaṃ. Idaṃ asamugghātittuppannaṃ nāmāti evaṃ yojetvā vitthāretabbā.

Imesu uppannesūti yathāvuttesu aṭṭhasu uppannesu. Idaṃ na maggavajjhaṃ appahātabbavatthuttā. Maggavajjhaṃ maggena paheyyavatthuttā. Rattoti rāgena samannāgato. Esa nayo duṭṭho mūlhoti etthāpi. Vinibaddhoti mānasamyojanena virūpaṃ nibandhito. Parāmaṭṭhoti diṭṭhiparāmāsenā dhammasabhāvaṃ atikkamma parato āmaṭṭho. Anitṭhaṅgatoti nitṭhaṃ agato, saṃsayāpannoti attho. Thāmagatoti anusayavasena daḥataṃ upagato. Yuganaddhāti pahātabbappahāyakayuge naddhā viya vattanakā ekakālikattā. Saṃkilesikāti saṃkilesadhammasahitā.

Pāliyanti paṭisambhidāpāliyaṃ. Tikālikesupi kilesesu vāyāmābhāvadassanattamaṃ ajātapthalataruṇarukkho pāliyaṃ nidassito, aṭṭhakathāyaṃ pana jāto satto asamudāhaṭakilesa nāma natthīti “jātapthalarukkheṇa dīpetabba”nti vatvā tamatthaṃ vivarituṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Atha vā maggena pahīnakilesānameva atītādibhedena tidhā navattabbataṃ pākaṭaṃ kātuṃ ajātapthalarukkho upamāvasena pāliyaṃ ābhato, atītādīnaṃ appahīnatādassanattampi “jātapthalarukkheṇa dīpetabba”nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tattha yathā acchinne rukke nibbattanārahāni phalāni chinne anuppajjamānāni kadāci sasabhāvāni ahesuṃ, honti, bhavissanti vāti atītādibhāvena na vattabbāni, evaṃ maggena pahīnakilesā ca daṭṭhabbā magge anuppanne uppattirahānaṃ uppanne sabbena sabbāṃ abhāvato. Yathā ca chede asati phalāni uppajjissanti chedanassa sātthakatā, evaṃ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā. Nāpi na pajahatīti uppajjanārahānaṃ pajahanato vuttaṃ. Uppajjitvāti lakkhaṇe tvā-saddo. Maggassa uppajjanakiriyāya hi samudayappahānanibbānasachikaraṇakiriyā viya khandhānaṃ parijānanakiriyā lakkhīyati.

Tepi pajahatiyevāti ye tehi kilesehi janetabbā upādinakkhandhā, tepi pajahatiyeva tannimittassa abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhanato. Tenāha - “vuttampi ceta”ntiādi. Abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhenāti kammaviññāṇassa anuppattidhammatāpādanena. Etthāti etasmiṃ sotāpattimaggañāṇe hetubhūte. Eteti nāmarūpasāññitā saṅkhārā. Sabbabhavēhi vuṭṭhātiyevāti vadanti arahattamaggo sabbabhavēhi vuṭṭhātiyevāti vadanti taduppattito uddhaṃ bhavūpapattiyā kilesassapi abhāvato.

Ekacittakkhaṇikattā maggassāti adhippāyena “kathaṃ anuppannānaṃ...pe...ṭṭhitiyā bhāvanā hotī”ti pucchati. Maggappavattiyāyeva ubhayakiccasiddhito āha - “maggappavattiyāyevā”ti. Maggo hītiādinā tamatthaṃ vivarati. Anuppanno nāma vuccati, tasmā tassa bhāvanā anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā vuttāti yojetabbā. Vattumaṃ vaṭṭatīti yāvatā maggassa pavattiyeva ṭṭhiti, tattakāneva nibbattitalokuttarāni.

398-401. Kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī chandasamādhīti āha - “chandaṃ nissāya pavatto samādhī chandasamādhī”ti padhānasaṅkhārāti catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Tenāha - “padhānabhūtā saṅkhārā padhānasaṅkhārā”ti. Tattha padhānabhūtāti vīriyabhūtā. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti saṅkhāro, sabbam vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato sesanivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti, padhānabhūtā seṭṭhabhūtāti attho. Catubbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. Tehi dhammehīti chandasamādhinā padhānasaṅkhārehi ca. Iddhipādanti ettha ijjhātīti iddhi, samijjhāti nipphajjātīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontītipi iddhi. Paṭhamenatthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyenatthena iddhiyā pādoti iddhipādo, pādoti patiṭṭhā, adhigamūpāyoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasaṅkhātā iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Tenāha - “iddhiyā pādaṃ, iddhibhūtaṃ vā pādaṃ iddhipāda”nti.

Atha vā iddhipādanti nipphattipariyāyena ijghanatṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusala cittasampayuttānaṃ chandasamādhīpadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānatṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetāsikarāsinti attho. Teneva iddhipādavibhaṅge “iddhipādoti tathābhūtassa vedanākkhandho...pe... viññāṇakkhandho”ti vuttaṃ. Sā eva ca tathāvuttā iddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā uparimāya uparimāya tayo chandasamādhīpadhānasaṅkhārā pādabhūtā adhiṭṭhānabhūtā, tasmā vuttaṃ “iddhibhūtaṃ vā pāda”nti. Tathā heṭṭhā dhammā iddhipi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Vīriyacittavīmaṃsāsamādhīpadhānasaṅkhārāsaṅkhātāpi tayo tayo dhammā iddhipi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva.

Apica pubbabhāgo pubbabhāgo iddhipādo nāma, paṭilābho paṭilābho iddhi nāmāti veditabbā. Ayamatto upacārena vā vipassanāya vā dīpetabbo. Paṭhamajjhānaparikammañhi iddhipādo nāma, paṭhamajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyajjhāna... tatiyajjhāna... catutthajjhāna... ākāsaññāyatana... viññāṇaṇṇāyatana... ākiñcaṇṇāyatana... nevaññānāsaññāyatana parikammaṃ iddhipādo nāma, nevaññānāsaññāyatanaṃ iddhi nāma. Sotāpattimagga vipassanā iddhipādo nāma, sotāpattimaggo iddhi nāma. Sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamagga vipassanā iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma. Paṭilābhenapi dīpetuṃ vaṭṭatiyeva. Paṭhamajjhānañhi iddhipādo nāma, dutiyajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyajjhānaṃ iddhipādo nāma, tatiyajjhānaṃ iddhi nāma...pe... anāgāmi maggo iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma.

Sesesupīti vīriyasamādhīdīsipi. Tattha hi vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī vīriyasamādhī, cittasamādhī, vīmaṃsāsamādhīti attho veditabbo. Chandādīsu ekanti chandādīsu catūsu ādito vuttattā ādibhūtaṃ ekaṃ padhānaṃ chandanti adhippāyo. Tenevāha - “tadāssa paṭhamiddhipādo”ti. Evaṃ sesāpīti etena vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇantānaṃ vasena dutiyavīriyiddhipādādayo yojetabbāti dasseti. Iminā hi suttantena catunnaṃ bhikkhūnaṃ matthakappattaṃ kammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Eko hi bhikkhu chandaṃ avassayati, kattukamyatākusaladhammacchandena atthanipphattiyaṃ sati “ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ

etassa nibbattane bhāro''ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti. Eko vīriyaṃ avassayati, eko cittaṃ, eko paññaṃ avassayati, paññāya atthanipphattiyaṃ sati ''ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro''ti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti.

Kathaṃ? Yathā hi catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānaṃ avassayati, eko sūrabhāvaṃ, eko jātiṃ, eko mantaṃ. Kathaṃ? Tesu hi paṭhamo upaṭṭhāne appamāda-kāritāya atthanipphattiyaṃ sati labbhamānaṃ ''lacchāmetaṃ ṭhānantara''nti upaṭṭhānaṃ avassayati. Duttiyo upaṭṭhāne appamattopi ''ekacco saṅgāme paccupaṭṭhite saṅghātuṃ na sakkoti, avassaṃ pana rañño paccanto kuppissati, tasmīṃ kuppīte rathassa purato kammaṃ katvā rājānaṃ ārādhetvā āharāpessāmetaṃ ṭhānantara''nti sūrabhāvaṃ avassayati. Tatiyo ''sūrabhāvepi sati ekacco hīnajātiko hoti, jātiṃ sodhetvā ṭhānantaraṃ dento mayhaṃ dassati''ti jātiṃ avassayati. Catuttho ''jātimāpi eko amantaṇiyo hoti, mantena kattabbakicce uppanne āharāpessāmetaṃ ṭhānantara''nti mantaṃ avassayati. Te sabbe pi attano attano avassayabalena ṭhānantarāni pāpuṇṇsu.

Tattha upaṭṭhāne appamatto hutvā ṭhānantaraṃ patto viya chandaṃ avassāya kattukamyatākusaladhammacchandena ''atthanipphattiyaṃ sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane sāro''ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo raṭṭhapālaththero viya. So hi āyasmā ''chande sati kathaṃ nānujānissanti''ti sattāhampi bhaddhāni abhuñjitvā mātāpitāro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Sūrabhāvena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ patto viya vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ vīriyaṃ dhuraṃ vīriyaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo soṇatththero viya. So hi āyasmā vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Jātisampattiyaṃ ṭhānantaraṃ pattoviya cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo sambhūtatththero viya. So hi āyasmā cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mantaṃ avassāya ṭhānantaraṃ patto viya vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo therō mogharājā viya. So hi āyasmā vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Tassa hi bhagavā ''suññato lokaṃ avekkhassū''ti suññatā kathaṃ kathesi. Paññānissitamānaniggahatthañca dvikkhattuṃ pucchito pañhaṃ na kathesi. Ettha ca punappunaṃ chanduppādanaṃ tosaṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāma bhāvato vīriyassa sūratasadisatā, ''chadvārādhipati rājā''ti vacanato pubbaṅgamatā cittassa viṣiṭṭhajātisadisatā.

402-406. Attano saddhādhureti attano saddhā-kicce saddahanakiriya. Indaṭṭhaṃ kāretīti anuvattanavasena sampayuttadhammesu indaṭṭhaṃ kāreti, tasmā ādhipateyyaṭṭhena saddhā eva indriyanti saddhindriyaṃ. Tathā vīriyādīnaṃ sakasakakiccesūti āha - ''vīriyindriyādīsūpi ese va nayo''ti. Visodhento vipakkhāvivaṃjanasapakkhanisevanasarikkhūpanissayasaṅgaṇhanalakkhaṇehi tīhi kāraṇehi visodhanavasena sodhento.

Assaddhe puggale parivajjayatoti buddhādīsu pasādasinehābhāvena saddhārahite lūkhapuggale sabbaso vajjayato. Saddhe puggale sevatoṭi buddhādīsu saddhādhimutte vakkalittherasadise sevato. Pasādanīyeti pasādāvahe sampasādanīyasuttādike. Paccavekkhatoti pālito atthato ca pati pati avekkhantassa cintentassa. Visujjhatīti paṭipakkhamalavigamato paccayavasena sabhāvasaṃsuddhito visuddhaphalanibbattito ca saddhindriyaṃ visujjhati. Esa nayo sesesupi. Sammappadhāneti sammappadhānappaṭisaṃyutte suttante. Esa nayo sesesupi. Jhānavimokkheti paṭhamajjhānādijjhānāni ceva paṭhamavimokkhādivimokkhe ca. Kāmañcettha jhānāniyeva vimokkhā, pavattiākārasena pana visuṃ gahaṇaṃ.

Gambhīraññācariyanti gambhīraṇaṃ ñāṇānaṃ pavattiṭṭhānaṃ. Tenāha - “saṇhasukhuma”ntiādi. Khandhantaranti sabhāvajātibhūmiādivasena khandhānaṃ nānattaṃ. Esa nayo sesesupi. Akatābhinivesoti pubbe akatabhāvanābhiniveso. Saddhādhurādīsūti saddhādhure paññādhure ca. Avasāneti bhāvanāpariyosāne. Vivaṭṭetvāti saṅkhārāmmaṇato vivaṭṭetvā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā. Arahattaṃ gaṇhātīti maggaparamparāya arahattaṃ gaṇhāti. Akampiyaṭṭhenāti paṭipakkhehi akampiyabhāvena. Etenevassa sampayuttadhammesu thirabhāvopi vibhāvito daṭṭhabbo. Na hi sampayuttadhammesu thirabhāvena vinā paṭipakkhehi akampiyatā sambhavati. Sampayuttadhammesu thirabhāveneva hi akusalānaṃ abyākatānañca nesaṃ balavabhāvūpapatti. Assaddhiyeti assaddhiyahetu. Nimittatthe hetāṃ bhumavacanaṃ. Esa nayo sesesupi.

418. Ādipadānanti satiādipadānaṃ. Saraṇaṭṭhenāti cirakatacirabhāsītānaṃ anussaraṇaṭṭhena. Upaṭṭhānalakkhaṇāti kāyādīsu asubhākārādisallakkhaṇamukhena tattha upatiṭṭhanasabhāvā. Upatiṭṭhanañca ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, avissajjanaṃ vā ārammaṇassa. Apilāpanalakkhaṇāti asammussanasabhāvā, udaye alābu viya ārammaṇe plavitvā gantaṃ appadānaṃ, pāsāṇassa viya niccalassa ārammaṇassa ṭhapaṇaṃ saraṇaṃ asammuṭṭhakaṇaṃ apilāpanaṃ. Sāpateyyanti santakaṃ. Apilāpanaṃ asammuṭṭhaṃ karoti apilāpeti, sāyaṃ pātañca rājānaṃ issariyasampattiṃ sallakkhāpeti saretīti attho. Kaṇhasukkasappaṭibhāge dhammeti kaṇhasukkasaṅkhāte sappaṭibhāge dhamme. Kaṇho hi dhammo sukkena, sukko ca kaṇhena sappaṭibhāgo. Vitthāra-saddo ādisaddattho. Tena “ime cattāro dhammā sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcendriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti, ime lokuttaradhammāti evaṃ kho, mahārāja, apilāpanalakkhaṇā satī”ti imaṃ pālisesaṃ saṅgaṇhāti. Therenāti nāgasenattherena. So hi dhammānaṃ kiccaṃ lakkhaṇaṃ katvā asseti “apilāpanalakkhaṇā satī, ākoṭanalakkhaṇo vitakko”tiādinā. Evañhi dhammā subodhā hontīti. Sammosapaccanīkaṃ kiccaṃ asammoso, na sammosābhāvamattanti āha - “asammosarasā vā”ti. Yassa dhammassa balena sampayuttadhammā ārammaṇābhimukhā bhavanti, sā satī. Tasmā sā tesāṃ ārammaṇābhimukhabhāvaṃ paccupaṭṭhāpesi, sayaṃ vā ārammaṇābhimukhabhāvena paccupaṭṭhātīti vuttaṃ - “gocarābhimukhībhāvapaccupaṭṭhānā”ti. Sammā pasattho bojjhaṅgoti sambojjhaṅgo. Bodhiyā vakkhamānāya dhammasāmaggiyā, bodhissa vā ariyasāvakassa aṅgoti bojjhaṅgo. Yā hītiādinā tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarati. “Yā hi ayaṃ dhammasāmaggi”ti etassa “bodhīti vuccatī”ti iminā sambandho. Dhammasāmaggiyāti dhammasamūhena, yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. Patiṭṭhānāyūhanā oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ “kilesavasena patiṭṭhānaṃ,

abhisaṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhā diṭṭhivasena patitṭhānaṃ,
avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā. Taṇhāvasena patitṭhānaṃ, diṭṭhivasena
āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā patitṭhānaṃ, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena
patitṭhānaṃ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhallikānuyogavasena patitṭhānaṃ,
attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisaṅkhāravasena patitṭhānaṃ,
sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā”ti evaṃ vuttesu sattasu pakāresu
idha avuttānaṃ vasena veditabbā. Paṭipakkhabhūṭāyāti ettha
līnappatitṭhānakāmasukhallikānuyogaucchedābhinivesānaṃ
dhammavicayavīriyapītipadhānā dhammasāmaggī paṭipakkho,
uddhaccāyūhanaattakilamathānuyogasassatābhinivesānaṃ
passaddhisamādhiupekkhāpadhānā dhammasāmaggī paṭipakkho. Sati pana
ubhayatthāpi icchitabbā. Tathā hi sā “sabbatthikā”ti vuttā.

Kilesasantānaniddāya utṭhahatīti etena sikhāppattavipassanāya sahaḡatānampi
satiādīnaṃ bojjaṅgabhāvaṃ dasseti. Vuṭṭhānagāminivipassanā hi kilese nirodhenti
eva pavattatīti. Cattāri vātiādīnā pana maggaḡhalasahaḡatānaṃ bojjaṅgabhāvaṃ
dasseti. Sattahi bojjaṅgehi bhāvitēhi saccappaṭivedho hotīti kathamidaṃ
jānitabbanti codanaṃ sandhāyāha - “yathāhā”tiādi. Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyāti
etena bodhibojjaṅgasaddānaṃ samudāyāvayavavisayataṃ dasseti.
Senaṅgarathaṅgādayo viyāti etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ
dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjaṅgāti kāraṇattho aṅgasaddoti katvā vuttaṃ. Bujjhantīti
bodhiyo, bodhiyo eva aṅgāni bojjaṅgānīti vuttaṃ - “bujjhantīti bojjaṅgā”ti.
Vipassanādīnaṃ kāraṇādīnaṃ bujjhitabbānañca saccānaṃ anurūpaṃ
paccakkhabhāvena paṭimukhaṃ aviparītātāya sammā ca bujjhantīti evaṃ
atthavisesadīpakehi upasaggehi “anubujjhantī”tiādi vuttaṃ. Bodhisaddo hi
sabbavisesayuttabujjhaṇaṃ sāmāññena saṅgaṇhāti. Saṃ-saddo pasaṃsāyaṃ
sundarabhāve ca dissatīti āha - “pasattho sundaro ca bojjaṅgo sambojjaṅgo”ti.

Dhamme vicinatīti dhammavicayo. Tattha dhammeti catusaccadhamme
tabbinimuttassa sabhāvadhammassa abhāvato. Tato eva so pavicayalakkhaṇo.
Obhāsanarasoti visayobhāsanaraso. Asammuyhanākārena paccupatiṭṭhatīti
asammohapaccupaṭṭhāno.

Vīrassa bhāvo, kammaṃ vāti vīriyaṃ. Īrayitabbatoti pavattetabbato.
Paggahalakkhaṇanti kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ
paggahalakkhaṇaṃ. Tato eva sampayuttadhamme upatthambhanarasam.
Anosīdanaṃ asaṃsīdanaṃ.

Pīṇayatīti tappeti. Pīṇanakiccena sampayuttadhammānaṃ viya
taṃsamutṭhānapañītarūpehi kāyassābyapanaṃ. Pharaṇapīṭivasena hetam lakkhaṇaṃ
vuttaṃ, tathā rasoti. Udaggabhāvo odagyaṃ, taṃ paccupaṭṭhapetīti
odagypaccupaṭṭhānā. Ubbegapīṭivasena cetam vuttaṃ.

Kāyacittadarathappassambhanatoti kāyadarathassa cittadarathassa ca
passambhanato vūpasamanato. Tenāha - “upasamalakkhaṇā”ti,
kāyacittadarathānaṃ vūpasamanalakkhaṇāti attho. Kāyoti cettha vedanādayo tayo
khandhā. Daratho sārambho, dukkhadomanassapaccayānaṃ uddhaccādikānaṃ
kilesānaṃ, tathāpavattānaṃ vā catunnaṃ khandhānametaṃ adhivacanaṃ.
Darathanimmaddanena pariḷāhaparipphandanavirahito sītibhāvo

aparipphandanasītibhāvo.

Sammā cittassa t̥hapanam samādhānam. Avikkhepo sampayuttānam avikkhittatā. Yena sampayuttā avikkhittā honti, so dhammo avikkhepo. Avisāro attano eva avisaraṇabhāvo. Atha vā vikkhepappaṭipakkhatāya avikkhepalakkhaṇo. Nhnāṇiyacuṇṇassa udakam viya sampayuttadhammānam sampiṇḍanakkicatāya avisārabhāvena lakkhitabbo avisāralakkhaṇo. Nivāte dīpacciṭṭhiti viya cetaso t̥hitibhāvena paccupaṭiṭṭhatīti cittat̥ṭhitipaccupaṭṭhāno.

Ajjhupekkhanatoti samappavattesu assesu sārathi viya sampayuttadhammānam ajjhupekkhanato. Paṭisaṅkhānalakkhaṇāti majjhatabhāve t̥hatvā vīmaṃsanasaṅkhātappaṭisaṅkhānalakkhaṇā. Samavāhitalakkhaṇāti samam avisamam yathāsakakiccesu sampayuttadhammānam pavattanalakkhaṇā. Udāsīnabhāvena pavattamānāpi sesasampayuttadhamme yathāsakakiccesu pavatteti, yathā rājā tuṇhī nisinnopi atthakaraṇe dhammat̥ṭṭhe yathāsakam kiccesu appamatto pavatteti. Alīnānuddhatappavattipaccayattā ūnādhikanivāraṇarasā. Pakkhapātupacchedanarasāti “idaṃ nihīnakiccaṃ hotu, idaṃ atirekatarakicca”nti evam pakkhapātanavasena viya pavatti pakkhapāto, tam upacchindantī viya hotīti pakkhapātupacchedanarasā. Sampayuttadhammānam sakasakakicce majjhatabhāvena paccupaṭiṭṭhatīti majjhatabhāvapaccupaṭṭhāno. Bojjhaṅgānam uparūpari uppādanameva brūhanam vaḍḍhanañcāti āha - “uppādetī”ti.

Sati ca sampajaññaṇca satisampajañnam, satipadhānam vā sampajañnam satisampajañnam. Tam sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccaṇīkadhammappahānam anurūpadhammasevanā ca anuppannānam kusalānam dhammānam uppādāya hoti, evam satirahitapuggalavivajjanā, satokāripuggalasevanā, tattha ca yuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamattham dasseti, “satisampajañña”ntiadinā. Sattasu t̥hānesūti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiṇjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate t̥hite nisinne sutte jāgarite bhāsīte tuṇhībhave sampajānakārī hotī”ti evam vuttasu abhikkantādīsu sattasu t̥hānesu. Tissadattatthero nāma yo bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākam gahetvā “at̥ṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya dhammam kathamī”ti parisam padhāresi. Abhayattheroti dattābhayattheramāha. Abhinivesanti vipassanābhinivesam.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsītvā pañcapi nikāye saha at̥ṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtam, tam tam “idaṃ, bhante, katham, imassa ko attho”ti khandhāyatanādiattham pucchantassa hi dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha - “khandhadhātu...pe... bahulatā”ti.

Vatthuvisadakiriyāti ettha cittacetasikānam pavattiṭṭhānabhāvato sarīram tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca vatthūnīti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇam tesam visadakiriyā. Tenāha - “ajjhattikabāhirāna”ntiadi. Ussannadosanti vātapittādivasena upacitadosam. Sedamalamakkhitanti sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitam. Ca-saddena aññampi sarīrassa pīlavaham accāsanādiṃ saṅgaṇhāti. Senāsanam vāti vā-saddena malaggahitapattādīnam saṅgaho dat̥ṭhabbo. Paribhaṇḍakaraṇādīhīti ādi-saddena

pattapacanādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Avisadeti vatthumhi avisade sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni ajjhattikabāhiravatthūni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppadavaseneva vuttaṃ. Te hi cittuppadā cittekaggaṭṭāya aparissuddhabhāvāya saṃvattanti. Cittacetasikesūti nissayādipaccayabhūtesu cittacetasikesu. Ñāṇampīti api-saddo sampiṇḍanattho. Tena “na kevalaṃ vatthuyeva, atha kho tasmīṃ aparissuddhe ñāṇampi aparissuddhaṃ hotī”ti nissayāparissuddhiyā taṃnissitāparissuddhi viya visayassa aparissuddhatāya visayino aparissuddhiṃ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, saddheyyavatthusmiṃ paccayavasena adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca sithilatādīnā saddhindriyaṃ balavaṃ hoti. Tenāha - “ītarāni mandānī”ti. Tatoti tasmā, saddhindriyassa balavabhāvato itaresaṅca mandattāti attho. Kosajjapakkhe patitum adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaṇho. Paggahova kiccaṃ paggaṇhakiccaṃ. Kātum na sakkotīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Āramaṇaṃ upagantvā tṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā upaṭṭhānaṃ. Vikkheppappaṭipakkho, yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so avikkhepo. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ dassanakiccaṃ kātum na sakkoti balavatā saddhindriyena adhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekadesatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. Tasmāti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Tanti saddhindriyaṃ.

Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti yassa saddheyyassa vatthuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisaṃyappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayaena yāthāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti parijānanavasena paññābyāpārassa sātisaṃyattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ - “taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāpetabba”nti.

Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasaṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalītheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī”tiādīnā nayena ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetum papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjana attānaṃ dassetvā -

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha”nti. -

Gātham vatvā “ehi, vakkalī”ti āha. So teneva amatena abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvena vipassanāvīthiṃ na otari. Taṃ ṇatvā bhagavā tassa indriyasamattappaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanaye ṭhatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggappaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ - “vakkalittheravatthu cettha nidassana”nti. Etthāti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe. Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. Passaddhādīti ādi-saddena samādhīupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho. Hāpetabbanti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhādibhāvanāya hāyati samādhīpakkiyattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī passaddhādibhāvanā ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ - “passaddhādibhāvanāya hāpetabba”nti.

Soṇattherassa vatthūti sukhumālasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheveva sukhaṃ adhigantum, kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuṇjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjupekkhitvā daḥhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetum nāsakki. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ visodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanampi ussukkāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ - “soṇattherassa vatthu dassetabba”nti. Sesesupīti satisamādhīpaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññānavattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjudhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati. Balavasaddhotiādi byatirekamukhena vuttassevatthassa samatthanaṃ. Tassattho - yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṃ, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi avatthusmiṃ pasīdati seyyathāpi titthiyasāvaka. Kerāṭikapakkhanti sāṭṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hotī”tiādīni parikappeti hetuppaṭirūpakehi vaṅcīto, evaṃbhūto sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattiṃ na gacchati. Tenāha - “bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī”ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, anatthāvaho visamabhāvo, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ avikkhepāvaho samabhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti kosajjaṃ abhibhavati, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. Uddhaccaṃ abhibhavatīti etthāpi ese va nayo. Taṃ ubhayanti saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayaṃ. Samaṃ kattabbanti samarasamā kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. Evanti evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. Saddahantoti “pathavī pathavīti manasikaraṇamattena kathaṃ jhānuppattī”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddhaṃ janento. Okappentoti ārammaṇaṃ

anuppavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. Ekaggatā balavatī vaṭṭati samādhippadhānattā jhānassa. Ubhinnanti samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatā viya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha - “samatāyapī”ti, samabhāvenapīti attho. Appanāti lokiyaappanā. Tathā hi “hotiyeṇvā”ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesāṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha - “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī”ti.

Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṃca samatāva icchitā, kathaṃ satīti āha - “sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī”ti. Sabbatthāti līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhike gaṇhanto “saddhāvīriyapaññāna”nti āha. Aññathāpīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi kosajjapakkhikena ca samādhināicceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhiupekkhāhī”ti. Sāti sati. Sabbesu rājakammesu niyutto sabbakammiko. Tenāti tena sabbattha icchitabbatthena kāraṇena. Āha aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā sabbatthikā sabbattha līne uddhate ca citte icchitabbattā, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgagaṇena atthetabbāti sabbatthā, sāva sabbatthikā. Cittanti kusalacittaṃ. Tassa hi satipaṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ appattassa pattiyaṃ anadhigatassa adhigamāya. Tenāha - “ārakkhapaccupaṭṭhānā”tiādi.

Khandhādibhedesu anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayaññānavahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññavā eva nāma hotīti āha - “samapaññāsa...pe... puggalasevanā”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakaññāṇassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha - “gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā”ti. Tañhi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato gambhīraññāṇacariyaṃ. Tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīraññāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha - “gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā”ti.

Pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamāṃ karontīti devadūtasuttādīsu ādito vuttattā ca āha - “pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā”ti. Sakaṭavahanādikāletī ādi-saddena tadaññaṃ manussehi tiracchānehi ca vibādhitabbakālaṃ saṅgaṇhāti. Ekaṃ buddhantaranti idaṃ aparāparesu petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya dīghāyukatā siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi kāḷo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ labhitvā ṭhitopi metteyyassapi bhagavato sammukhībhāvaṃ labhissatīti vadanti, yatassa kappāyukatā vuttā.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti vīriyāyatto eva sabbo lokiyo lokuttaro ca visesādhigamoti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. Gamanavīthinti sapubbabhāgaṃ nibbānagāminipaṭipadaṃ, saha vipassanāya ariyamaggappaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi “bhikkhuno vaṭṭaniyyānāya gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadā”ti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷhībahuloti yathā tathā kāyassa daḷhīkammappasuto. Piṇḍapātanti raṭṭhapiṇḍaṃ. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyaṃ mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā piṇḍapātāpacāyaṇaṃ.

Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. Taṃ saddaṃ sutvāti taṃ upāsikāya vacanaṃ

paṇṇasālādvāre t̥hitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti, dibbasampatti, nibbānasampattīti imā tisso sampattiyo. Dātuṃ sakkhissasīti tayi katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena khattavisesabhāvūpagamanena aparāparaṃ devamanussānaṃ sampattiyo ante nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasīti therō attānaṃ pucchati. Sitaṃ karontoti “akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkanta”nti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto.

Nipparissayakālōti nirupaddavakālo, tadā bhikkhusaṅghassa sulabhā paccayā hontīti paccayahetukā cittaṭṭhā natthīti adhippāyo. Passantānaṃyevāti anādare sāmivacanaṃ. Khīradhenunti khīradāyikaṃ dhenuṃ. Kiñcideva katvāti kiñcideva bhatikammaṃ katvā. Uccuyantakammanti uccuyantasālāya kātappaṃ kiccaṃ. Tameva magganti upāsakena paṭipannaṃ maggaṃ. Upakaṭṭhāyāti āsannāya. Vip̣paṭipannanti jātiddhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ. Evanti yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṃ kusītopi teneva kusītabhāvena na sammāpaṭipanno satthu santikā laddhabbaariyadhaṇadāyajjassa na bhāgī. Āraddhavīriyova labhati sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā, evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādiguṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇamahattaṃ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṇanti dassento “satthuno hī”tiādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjūpagamanena sakyaputtiyabhāvo sañjāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento “asambhinnāyā”tiādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḥhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādiṇaṃyujjanakānaṃ tiracchānagatikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā kusītapuggalaparivajjanāti āha - “kucchiṃ pūretvā t̥hitaajagarasadiṣe”tiādi. “Divasaṃ caṅkamaṇaṃ nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhessāmā”tiādinā bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḥhaparakkamaṇaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamaṇā āraddhavīriyapuggalasevanāti āha - “āraddhavīriye”tiādi. Visuddhimagge pana jātimaḥattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimaḥattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanātā sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato, thinamiddhavinodanaṃ pana tadadhimuttatāya eva gahitaṃ hoti. Vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhamevāti. Tattha thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjanaāraddhavīriyapuggalasevanatadadhimuttatāpaṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhārasena apāyabhayaṃpaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ - “yāva upacārā”ti. Sakalasarīraṃ pharamānoti pītisamutṭhānehi pañitarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno, dhammasaṅghaṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti evaṃ sesaanussatīsu, pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetappaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikkattā. Evarūpe kāleti “dubbhikkhabhayādīsū”ti vuttakāle. Samāpatti...pe... na

samudācarantīti idaṃ upasamānussatiyā vasena vuttaṃ. Saṅkhārānañhi vasena sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā saññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṃ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa upādāya hotīti. Tattha “vikkhambhitā kilesā”ti pāṭho. Na samudācarantīti iti-saddo kāraṇattho. Yasmā na samudācaranti, tasmā taṃ nesaṃ asamudācāraṃ paccavekkhantassāti yojanā. Na hi kilese paccavekkhantassa bojjhaṅguppatti yuttā, pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena lūkhahadayatāya lūkhatā. Sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha - “asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve”ti.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. Utuiriyaṃpathasukhaggahaṇena sappāyautuiriyaṃpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kalyatāpādanavasena cittassa kalyataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukasattesu labbhamānaṃ sukhadukkanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo. Ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo majjhattapayogatā. Ayañhi sabhāvāsāraddhatāya taṃpassaddhakāyatāya kāraṇaṃ hoti, passaddhidvayaṃ āvahati. Eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattappaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti. Samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ - “vatthuvisadakiriyā...pe... veditabbā”ti.

Kāraṇakosallabhāvanākosallānaṃ nānantariyabhāvato rakkhanākosallassa ca taṃmūlakattā “nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahakusalatā”icceva vuttaṃ. Kasiṇanimittassāti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittādikassapi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahakosallaṃ nimittakusalatā evāti. Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogamandataṃ payogavekallañca saṅgaṇhāti. Tassa paggaṇhananti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttañhetuṃ bhagavatā -

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayam hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjaletukāmo assa. So tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggiṃ ujjaletunti? Evaṃ, bhante”ti.

Ettha ca yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāpanañca saṅgaṇhāti. Tassa niggaṇhananti tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā -

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni nikkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca na dadeyya, paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti? Evaṃ, bhante”ti.

Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appakabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhappadhānaṃ, sīlaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti. Anabhisaṅgato viya āhāro purisassa, yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenapi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ - “paññāpayogamandatāyā...pe... nirassādaṃ hoti”ti. Tassa saṃveguppādanaṃ pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento, “aṭṭha saṃvegavatthūnī”tiādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadanñameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādiaññamaññaviheṭhanādihetukaṃ apāyadukkhaṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesam tesam sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca utṭhānaphalūpajīvino, tesam aññehi asādhāraṇajīvitadukkhaṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanatāti ayaṃ bhāvanācittassa sampahaṃsitabbasamaye vuttanayeneva saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma. Alīnantiādīsu kosajjapakkhiyānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya alīnaṃ, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya anuddhataṃ, paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhigamena ca anirassādaṃ, tato eva ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ. Alīnānuddhatāhi vā ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ. Samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati samaye ajjupekkhanatāti ayaṃ ajjupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsaṅkhātāṃ paṭipakkaṃ abhibhuyya ajjupekkhanā vuccati. Paṭipakkhaviikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādhānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasāadhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha - “upacāraṃ vā appanaṃ vā”ti. Esa uppajjatīti esa samādhisambojjhaṅgo anuppanno uppajjati.

Anurodhavirodhappahānavasena majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmim̐ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha - “sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā”ti. Tadubhayena ca virujjhanam̐ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassetum̐ - “sattamajjhattatā”tiādi vuttaṃ. Tenāha - “sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā”ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha - “upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo”ti. Dvīhākārehīti kammassakatāpaccavekkhaṇam̐, attasuññatāpaccavekkhaṇanti, imehi dvīhi kāraṇehi. Dvīhevāti avadhāraṇam̐ saṅkhyāsamānatādassanatthaṃ. Saṅkhyā eva hettha samānā, na saṅkhyeyyam̐ sabbathā samānanti. Assāmikabhāvo anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaram̐ aññaṃ vā kiñci attaniyam̐ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. Anaddhaniyanti na addhānakkhamam̐, na ciratṭhāyī ittaram̐ aniccanti attho. Tāvakālikanti tasseva vevacanam̐.

Mamāyatīti mamattam̐ karoti, mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. Dhanāyantāti dhanam̐ dabbaṃ karontā.

419. Sammā dassanalakkhaṇāti sammā aviparītam̐ aniccādivasena dassanasabhāvā. Sammā abhiniropanalakkhaṇoti sammadeva ārammaṇe cittassa abhiniropanasabhāvo. Caturaṅgasamannāgatā vācā janaṃ saṅgaṇhātīti tabbipakkhviratisabhāvā sammāvācā bheda karamicchāvācāpahānena jane sampayutte ca pariggaṇhanakiccavatī hotīti “pariggahalakkhaṇā”ti vuttā. Visamvādanādikiccatāya hi lūkhānam̐ apariggāhakānam̐ musāvādādīnam̐ paṭipakkhabhūtā siniddhabhāvena pariggahaṇasabhāvā sammājappanakiccā sammāvācā tappaccayasubhāsitasampañiggāhake jane sampayuttadhamme ca pariggaṇhantī pavattatīti pariggahalakkhaṇā. Yathā cīvarakammādippayogasaṅkhāto kammanto kātabbam̐ cīvararajanādikaṃ samuṭṭhāpeti nipphādeti, tam̐tam̐kiriyaṇipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthacalanādikaṃ kiriyaṃ samuṭṭhāpeti, evam̐ sāvajjakattabbakiriyaṃsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjassa kattabbassa niravajjākārena samuṭṭhāpanakiccavā hotīti āha - “sammāsamuṭṭhāpanalakkhaṇo”ti. Sampayuttadhammānam̐ vā ukkhipanam̐ samuṭṭhāpanam̐ kāyikakiriyaṃ bhārukkipanam̐ viya. Sammāvodāpanalakkhaṇoti jīvamānassa puggalassa, sampayuttadhammānam̐ vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā sammadeva sodhanam̐ vodāpanam̐ lakkhaṇam̐ etassāti sammāvodāpanalakkhaṇo. Atha vā kāyavācānam̐ khandhasantānassa ca saṃkilesabhūtamicchāājīvappahānena sammāājīvo “vodāpanalakkhaṇo”ti vutto. Sammāvāyāmasatisamādhīsu vattabbam̐ heṭṭhā vuttameva.

Paññāya kusalanam̐ dhammānam̐ pubbaṅgamabhāvato sabbepi akusalā dhammā tassā paṭipakkhāvāti vuttaṃ - “aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhi”nti. Atha vā attano paccanīkakilesā diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo paññāya ujupaccanīkabhāvato. Passatīti passantī viya hoti vibandhābhāvato. Tenāha - “tappaṭicchādaka...pe... asammohato”ti. Sammāsaṅkappādīnam̐ micchāsaṅkappādayo ujuvipaccanīkāti āha - “sammāsaṅkappādayo...pe... pajahantī”ti. Tatthevāti iminā attano paccanīkakilesehi saddhinti imamatthaṃ anukaḍḍhati. Visesatoti sammādiṭṭhiyā vuttakiccato visesena. Etthāti etesu sammāsaṅkappādīsu.

Esā sammādiṭṭhi nāmāti lokiyaṃ lokuttarañca ekajjham̐ katvā vadati missakatābhāvato. Tenāha - “pubbabhāge”tiādi. Ekārammaṇā nibbānārammaṇattā. Kiccatoti pubbabhāge dukkhādīhi ñāṇehi kātabbakiccassa idha nipphattito, imasseva

vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. Cattāri nāmāni labhati dukkhapariññādicatukiccasāadhanato. Tīṇi nāmāni labhati kāmasaṅkappādippahānakiccanipphattito. Sikkhāpadavibhaṅge “viraticetanā taṃsampayuttā ca dhammā sikkhāpadānī”ti vuttāni, tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “viratīyopi honti cetanādayopī”ti āha. “Sammā vadati etāyā”tiādinaṃ atthasambhavato sammāvācādayo tayo viratīyopi honti cetanādayopi. Musāvādādīhi viramaṇakāle viratīyo, subhāsītādivācābhāsanādikāle cetanādayo yojetabbā. Maggakkhaṇe pana viratīyova maggalakkhaṇappattito. Na hi cetanā niyyānasabhāvā. Atha vā ekassa ñāṇassa dukkhādīñāṇatā viya ekāya viratīyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanasabhāvā sammāvācādivihāvāsiddhito “maggakkhaṇe viratīyovā”ti vuttaṃ.

Cattāri nāmāni labhatīti catusammappadhānacatusatipaṭṭhānavasena labhati. Maggakkhaṇeti ānetvā sambandho. Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhi evāti yadipi samādhiupakāraṇaṃ abhiniropanānumajjanasampiyyāyanabrūhanasantasukhānaṃ vitakkādīnaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppadānādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaṅgāpahānalakkhaṇaṃ catusatikiccaṃ, eko samādhi catujjhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi, paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi, catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho.

“Kiṃ panāyaṃ maggadhammānaṃ desanānukkamo, kevalaṃ vācāya kamavattinibhāvato, udāhu kañci visesaṃ upādāyā”ti vicāraṇāyaṃ kañci visesaṃ upādāyāti dassento āha - “imesū”tiādi. Tattha bhāvanānubhāvā hitaphalāya sātisaṃ tikkhavisadabhāvappattiyā acchariyabbhūtasamatthatāyogena sabbaso paṭipakkhavidhamanena yāthāvato dhammasabhāvabodhanena ca sammādiṭṭhiyā bahukāratā veditabbā. Tenāha - “ayaṃ hī”tiādi.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. Bahukāroti dhammasampaññavedhe bahūpakāro. Idāni tamatthaṃ upamāhi vibhāvetuṃ, “yathā hī”tiādi vuttaṃ.

Vacībhedaṃ kārako vitakko sāvajjānavajjavacībhedanivattanappavattanākārāya sammāvācāyapi upakārako evāti āha - “svāyaṃ...pe... sammāvācāyapi upakārako”ti. Sammāsaṅkappo hi saccavācāya virativācāyapi visesapaccayo micchāsaṅkappatadekaṭṭhakilesappahānato.

Samvidahitvātiādīsu sammā vidahanaṃ kammantappayojanaṃ ekantānavajjavacīkāyakammavasena icchitabbanti virativācāvasena samvidahanaṃ viratikammantasappaṇṇaṃ payojanaṃ nidassitanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ hissa sammāvācāya sammākammantassāpi bahukāratā jotitā siyā. Vacībhedaniyāmikā hi vacīduccaritavirati kāyikakiriyanīyāmikāya kāyaduccaritaviratiyā upakārikā. Tathā hi viśamvādanādimicchāvācāto avirato micchākammantatopi na viramateva. Yathāha - “ekaṃ dhammaṃ atītaṃ...pe... natthi pāpaṃ akāriya”nti. Tasmā avisamvādanādisammāvācāya tīhito sammākammantampi pūretyevāti vacīduccaritavirati kāyaduccaritaviratiyā upakārikā.

Yasmā ājīvapārisuddhi nāma dussīlyappahānapubbikā, tasmā sammāvācākamantānantaraṃ sammāājīvo desitoti dassetuṃ - “catubbidhaṃ panā”tiādi vuttaṃ. Ettāvatāti parisuddhasīlājīvikāmattena. Idaṃ vīriyanti catusammappadhānavīriyaṃ.

Vīriyārambhopi sammāsatipariggahito eva nibbānāvaho, na kevaloti dassetuṃ - “tato”tiādi vuttaṃ. Sūpaṭṭhitāti bahiddhāvikkhepaṃ pahāya suṭṭhu upaṭṭhitā kātābbā. Samādhissa upakāradhammā nāma yathāvuttavattuvisadakiriyādayo. Tappaṭipakkhato anupakāradhammā veditābbā. Gatiyoti nipphattiyo. Samanvesitvāti sammā pariyesitvā.

427. Yathā itthīsu kathā pavattā adhiṭṭhīti vuccati, evaṃ attānaṃ adhikicca pavattā ajjhattaṃ. “Evaṃ pavattamānā mayaṃ ‘attā’ti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikicca uddissa pavattā sattasatipariyāpannā ajjhattaṃ. Tasmīṃ ajjhattarūpe, attano kesādivatthuke kasiṇarūpeti attho. Parikammavasena ajjhattaṃ rūpasaññīti parikammakaraṇavasena ajjhattaṃ rūpasaññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. Taṃ pana ajjhattaṃ parikammavasena laddhaṃ kasiṇanimittaṃ avisuddhameva hoti, na bahiddhā parikammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ. Tenāha - “taṃ panā”tiādi.

Yassevaṃ parikammaṃ ajjhattaṃ uppannanti yassa puggalassa evaṃ vuttappakārena ajjhattaṃ parikammaṃ jātaṃ. Nimittaṃ pana bahiddhāti paṭibhāganimittaṃ sasatipariyāpannaṃ na hotīti bahiddhā. Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha - “avaḍḍhitānī”ti. Parittavasenevāti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva idaṃ abhibhāyatanaṃ vuttaṃ parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhavatīti abhibhu, parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanaṃ etassāti abhibhāyatanaṃ, jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātāṃ āyatanaṃ etassāti abhibhāyatanaṃ. Atha vā ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanañca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanadhammāyatanabhāvato cāti sasampayuttajjhānaṃ abhibhāyatanaṃ. Abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti āha - “ñāṇuttariko puggalo”ti. Abhibhavitvā samāpajjatīti ettha abhibhavanaṃ samāpajjanañca upacārajjhānādhiḡamanasamanantarameva appanājjhānuppādananti āha - “saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī”ti. Saha nimittuppādenāti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametam. Yo khippābhiññoti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. Etthāti etasmīṃ nimitte. Appanaṃ pāpetīti bhāvanāppanaṃ neti.

Ettha ca keci “uppanne upacārajjhāne taṃ ārabha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantaraṃ bhavaṅgaparivāsena upacārasevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṃ pāpetī”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ. Na hi parivāsikaparikammaṇa appanāvāro icchito, nāpi mahaggaṭappamāṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitābbā. Tasmā upacārajjhānādhiḡamato paraṃ katipayabhavaṅgacittāvasāne appanaṃ pāpuṇanto “saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī”ti vutto. Saha nimittuppādenāti ca adhippāyikamidaṃ vacanaṃ, na nītatthaṃ, tattha adhippāyo vuttanayeneva veditabbo. Na antosamāpattiyaṃ tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato. Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā

pavattoti datṭhabbam. Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ pana “imināssa pubbābhogo kathito”ti vuttam. Antosamāpattiyam tadā tathā ābhogābhāve kasmā jhānasaññāyapīti vuttanti āha - “abhibhavasaññā hissa antosamāpattiyampi atthī”ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivaḍḍhiṃ pāpitāni tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha - “mahantānī”ti. Bhattavaḍḍhitakanti bhuñjanabhājane vaḍḍhetvā dinnam bhattam, ekāsane purisena bhuñjitabbabhattato upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī arūpasaññī. Saññāsīsena jhānam vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha alābhitā. Bahiddhāva uppannanti bahiddhāvatthusmiṃyeva uppannam. Ettha ca -

“Ajjhattam rūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattam rūpasaññī bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattam arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattam arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti -

Evamidha cattāri abhibhāyatanāni āgatāni. Abhidhamme pana “ajjhataṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti evamāgatāni. Tattha ca kāraṇam abhidhammaṭṭhakathāyaṃ vuttameva. Tathā hi vuttam aṭṭhasāliniyaṃ -

“Kasmā pana yathā suttante ‘ajjhataṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānī’tiādi vuttam, evam avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhataṃ arūpasaññitāva vuttāti. Ajjhattarūpānam anabhibhavanīyato. Tattha vā hi idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānī”ti.

Tatrāpi idhapi vuttāni “ajjhataṃ rūpasaññī ajjhataṃ arūpasaññīti idaṃ pana satthu desanāvīlāsamattamevā”ti. Ayaṃ panettha adhippāyo - idha vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyāti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti. Tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti “ajjhataṃ rūpasaññī”tiādīnaṃ paṭhamadutiyaabhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatutthaabhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanapattito saṅgahito. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhāyatanāni asaṅkarato desetum vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni. Sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadeva “ajjhataṃ rūpasaññī”ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato “rūpī rūpāni passatī”tiādīnaṃca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānam katanti viññāyati.

Ajjhattarūpānam anabhibhavanīyatoti idaṃ abhidhamme katthacipi “ajjhataṃ rūpāni passatī”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttam - “bahiddhā rūpāni passatī”ti, tassa kāraṇavacanam. Tena yaṃ aññahetukaṃ suttante “bahiddhā rūpāni passatī”ti vacanam, taṃ tena hetunā vuttam. Yaṃ pana desanāvīlāsahetukaṃ ajjhataṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanam, na tassa aññam kāraṇam maggitabbanti

dasseti. Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesāṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtattā. Desanāvilāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo veneyyajjhāsayaavasena vijjamānapariyāyakathanabhāvato. Desanāvilāso hi nāma veneyyajjhāsayanurūpaṃ vijjamānassa ca pariyāyassa vibhāvanaṃ, na yassa kassaci, tasmā “idha pariyāyadesanattā”tiādinā vuttappakāraṃ vavatthānaṃ desanāvilāsanibandhananti daṭṭhabbaṃ.

Suvaṇṇadubbaṇṇānīti eteneva siddhattā na nīlādiabhibhāyatanāni vattabbānīti ce? Na nīlādīsu katādhikārānaṃ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesāṃ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā appamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃyaṃcaritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ - “imesu panā”tiādi vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhikavasenāti nīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādharmaṇavasena. Vaṇṇavasenāti sabhāvavaṇṇavasena. Nidassanavasenāti passitabbatāvasena, cakkhuvīññānavīthiyā gahetabbatāvasena. Obhāsavasenāti sappabhāsatāya avabhāsanavasena. Vaṇṇadhātuyā vāti añjanarajatavatthādivaṇṇadhātuyā. Lokiyāneva rūpāvacarajjhānabhāvato.

435. Rūpīti ettha yenāyaṃ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena viṣiṭṭharūpaṃ hoti. Yena viṣiṭṭhena rūpīti vucceyya, tadeva sasantatipariyāpannarūpanimittaṃ jhānaṃ. Idha pana paramatthato rūpibhāvasādhakanti āha - “ajjhattaṃ kesādīsū”tiādi. Rūpajjhānaṃ rūpanti uttarapadalopena vuttaṃ - “rūpūpapattiyā”tiādīsū viya.

Subhantveva adhimutto hotīti ayaṃ tatiyavimokkho. Idha suparisuddhanīlādivaṇṇakasiṇajjhānavasena vuttoti dassetvā idāni paṭisambhidāpāliyaṃ tassa brahmavihārājjhānavasena āgatabhāvaṃ dassetuṃ - “paṭisambhidāmagge panā”tiādi āraddhaṃ. Idha pana uparipāliyaṃyeva brahmavihārānaṃ āgatattā taṃ nayaṃ paṭikkhipitvā parisuddhanīlādivaṇṇakasiṇavaseneva subhavamokkho anuññāto.

443. Parikammamāpathaviyāpīti akatāya vā katāya vā daḷhamāṇḍalādisaṅkhātāparikammamāpathaviyāpi. Uggahanimittādīnaṃ pathavīkasiṇanti nāmaṃ nissite nissayavohāravasena vuttanti daṭṭhabbaṃ, yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti.

Sīlānīti pātimokkhasaṃvarādīni cattāri sīlāni. Sodhetvāti anāpajjanena āpannavuṭṭhāpanena kilesehi appaṭipīlanena ca visodhetvā. Tividhañhi sīlassa visodhanaṃ nāma - anāpajjanaṃ āpannavuṭṭhāpanaṃ kilesehi ca appaṭipīlananti. Kammatṭhānabhāvanaṃ paribundheti uparodheti pavattituṃ na detīti palibodho rakārassa lakāraṃ katvā, paribandhoti attho. Upacchinditvāti samāpannena saṅgāhaṇena vā uparundhitvā, apalibodhaṃ katvāti attho. Kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvāti -

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhāmo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojako”ti. -

Evamādiḡuṇasamannāgataṃ ekantahitesiṃ vuddhipakkhe ṭhitaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā.

Ananurūpaṃ vihāraṇti aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgataṃ.
Vuttañhetuṃ aṭṭhakathāsu -

“Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsañca panthaniṃ;
Soṇḍiṃ paṇṇaṇca pupphaṇca, phalaṃ patthitameva ca.

“Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ;
Paccantasīmā sappāyaṃ, yattha mitto na labbhati.

“Aṭṭhāresetāni ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito;
Ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappātibhayaṃ yathā”ti.

Anurūpeti gocaragāmato nātidūranaccāsannatādīhi pañcahi aṅgehi samannāgate.
Vuttañhetuṃ bhagavatā -

“Kathaṇca, bhikkhave, senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti? Idha,
bhikkhave, senāsanaṃ nātidūraṃ hoti naccāsannaṃ
gamanāgamanasampannaṃ divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ
appanigghosaṃ appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassaṃ. Tasmīṃ
kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti
cīvarapiṇḍapātasenaṃsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā. Tasmīṃ kho pana
senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā
vinayadharā mātikādhārā. Te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati
paripaṇḥati ‘idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko attho’ti. Tassa te āyasmanto
avivaṭaṇṇeva vivaranti, anuttānīkathaṇṇaṃ uttāniṃ karonti, anekavihitesu ca
kaṅkhaṭṭhānīyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho, bhikkhave,
senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti”ti.

Ettha ca nātidūraṃ naccāsannaṃ gamanāgamanasampannanti ekaṃ aṅgaṃ, divā
appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosanti ekaṃ,
appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassanti ekaṃ, tasmīṃ kho pana senāsane
viharantassa...pe... parikkhārānti ekaṃ, tasmīṃ kho pana senāsane therā...pe...
kaṅkhaṃ paṭivinodentīti ekanti evaṃ pañcaṅgāni veditabbāni.

Khuddakapalibodhaṃ upacchinditvāti dīghakesanakhalomānaṃ chedanena
cīvarakammacīvararajanapattapacanamañcapīṭhādisodhanavasena
khuddakapalibodhaṃ upacchinditvā.

453. Uddhumātakādīsūti ettha ādi-saddena
vinīlakavipubbakavicchiddakavikkhāyitakahatavikkhittakalohitakapulaṇṇavakaatṭhikāna
ṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā
yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena dhumātattā uddhumātaṃ,
uddhumātameva uddhumātakam, paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti
uddhumātakam, tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vinīlaṃ vuccati
viparibhinnanīlavaṇṇaṃ, vinīlameva vinīlakam, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti
vinīlakam, maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhānesu
setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva
chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānapubbaṃ
vipubbaṃ, vipubbameva vipubbakam, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti
vipubbakam, tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vicchiddaṃ vuccati

dvidhā chindanena apadhāritam, vicchiddameva vicchiddakam, paṭikūlattā vā kucchitam vicchiddanti vicchiddakam, vemajjhe chinnassa chavasarīrassetam adhivacanam. Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāyitam vikkhāyitam, vikkhāyitameva vikkhāyitakam, paṭikūlattā vā kucchitam vikkhāyitanti vikkhāyitakam, tathārūpassa chavasarīrassetam adhivacanam.

Vividhā khittam vikkhittam, vikkhittameva vikkhittakam, paṭikūlattā vā kucchitam vikkhittanti vikkhittakam, aññena hattham, aññena pādam, aññena sīsanti evam tato tato vikkhittassa chavasarīrassetam adhivacanam. Hatañca tam purimanayeneva vikkhittakañcāti hatavikkhittakam, kākapadākārena aṅgapaccaṅgesu satthena hanitvā vuttanayeneva vikkhittassa chavasarīrassetam adhivacanam. Lohitam kirati vikkhipati ito cito ca paggharatīti lohitakam, paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrassetam adhivacanam. Puḷavā vuccanti kimayo, puḷave kiratīti puḷavakam, kimiparipuṇṇassa chavasarīrassetam adhivacanam. Aṭṭhiyeva aṭṭhikam, paṭikūlattā vā kucchitam aṭṭhīti aṭṭhikam, aṭṭhisāṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapi etam adhivacanam. Imesu dasasu asubhesu paṭhamajjhānameva uppajjati, na dutiyādīni. Tenāha - idha “paṭhamajjhānasahagatā saññā”ti. Tathā hi aparisaṇṭhitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhapetum. Evamevam dubbalattā ārammaṇassa vitakkabaleneva cittam ekaggam hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā ṭhapetum. Tasmā paṭhamajjhānamevettha hoti, na dutiyādīni. Ārammaṇassa dubbalatā cettha paṭikūlabhāvena cittam ṭhapetum asamattatā.

“Rukkho mato, loham mata”ntiādīsu yaṃ khandhappabandham upādāya rukkhādisamaññā, tasmim anupacchinnepi allatādivigamanam nissāya matavohāro sammutimaraṇam. Saṅkhārānam khaṇabhaṅgasaṅkhātānam khaṇikamaraṇam. Samucchedamaraṇanti arahato santānassa sabbaso ucchedabhūtam maraṇam. Vipassanābhāvanāvasena cetam vuttam. Maraṇānussatibhāvanāyaṃ pana tividhampetaṃ nādhippetaṃ asaṃvegavatthuto anupaṭṭhahanato abāhullato ca. Maraṇānussatiyañhi ekena bhavena paricchinnaṃ jīvitindriyappabandhassa vicchedo maraṇanti adhippeto saṃvegavatthuto upaṭṭhahanato bāhullato ca. Idāni imeva maraṇam sandhāya vikappantaram dassento, “heṭṭhā vuttalakkaṇā vā”tiādimāha.

Asitapītādibhedeti asitapītakhāyitasāyitappabhede, asitabbakhāditabbasāyitabbavibhāgeti attho kālabhedavacanicchāya abhāvato yathā “duddha”nti. Kabaḷam karīyatīti kabaḷikāro, āharīyatīti āhāro, kabaḷikāro ca so āhāro cāti kabaḷikārāhāro. Vatthuvaseṇa cetam vuttam. Savatthuko eva hi āhāro idha kammaṭṭhānabhāvena adhippeto. Ojālakkaṇo pana āhāro ojaṭṭhamakam rūpaṃ āharatīti āhāroti vuccati. So idha nādhippeto paṭikūlākāraggaṇassa asambhavato. Nava paṭikūlānīti gamanapariyesanaparibhogāsayanidānaaparipakkaparipakkaphalanissandappaṭikūlavaseṇa nava paṭikūlāni. Samakkhanappaṭikūlam pana paribhogādīsu labbhamānattā idha visum na gahitam, aññathā tena saddhim “dasa paṭikūlānī”ti vattabham. Visuddhimagge pana samakkhanam paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikūlanti visum gahetvā dasahākārehi paṭikūlatā vuttā.

Uppajjanakasaññanti paṭikūlākāraggaṇavasena uppajjanakasaññam. Saññāsaddo cāyaṃ “rūpasaññā saddasaññā”tiādīsu sañjānanalakkhaṇe dhamme āgato, “aniccasaññā dukkhasaññā”tiādīsu vipassanāya āgato, “uddhumātakasaññāti vā sopākarūpasaññāti vā ime dhammā ekaṭṭhā, udāhu nānaṭṭhā”tiādīsu samathe āgato.

Idha pana samathassa parikamme datṭhabbo. Āhārehi paṭikūlākāraggahaṇaṃ, tappabhāvitāṃ vā upacārajjhānaṃ idha “āhāre paṭikūlasaññā”ti adhippetāṃ.

Ukkaṇṭhitasaññanti nibbindanākārena uppajjanakasaññaṃ. Aniccasaññanti ettha aniccaṃ khandhapañcakaṃ uppādavayaññathattabhāvato, hutvā abhāvato vā, tasmīṃ anicce khandhapañcake aniccanti uppajjamānā aniccalakkhaṇapariggāhikā saññā aniccasaññā. Tenāha - “pañcannaṃ upādānakkhandhāna”ntiādi. Tattha udayo nibbatilakkhaṇaṃ, vayo vipariṇāmalakkhaṇaṃ, aññathattaṃ jarā.

Udayabbayaññathattaggahaṇena aniccalakkhaṇaṃ dasseti.

Uppādavayaññathattabhāvato hi khandhapañcakaṃ aniccanti vuccati. Yassa ca sabhāvena khandhapañcakaṃ aniccanti vuccati, taṃ aniccalakkhaṇaṃ. Tena hi taṃ aniccanti lakkhīyati, aniccalakkhaṇaṃca udayabbayaṇaṃ amanasikārā santatiyā paṭicchannattā na upaṭṭhāti, udayabbayaṃ pana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Na hi sammadeva udayabbayaṃ sallakkhentassa pubbāpariyena pavattamānānaṃ dhammānaṃ aññoññabhāvaṃ sallakkhaṇena santatiyā ugghāṭitāya dhammā sambandhabhāvena upaṭṭhahanti, atha kho ayosalākā viya asambandhabhāvenāti suṭṭhutamaṃ aniccalakkhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti.

“Yadaniccaṃ, taṃ dukkha”nti vacanato tadeva khandhapañcakaṃ abhiṇhappaṭipīlanato dukkhaṃ, abhiṇhappaṭipīlanākāro pana dukkhalakkhaṇaṃ. Tenevāha - “anicce khandhapañcake...pe... saññaṃ bhāvetī”ti. Tattha paṭipīlanaṃ nāma yathāpariggahitaṃ udayavayavasena saṅkhārānaṃ niranantaraṃ paṭipīliyamānatā vibādhiyamānatā. Dukkhalakkhaṇaṃca abhiṇhasampaṭipīlanassa amanasikārā iriyāpathehi paṭicchannattā na upaṭṭhāti, abhiṇhasampaṭipīlanaṃ pana manasi karitvā iriyāpathe labbhamānadukkhappaṭicchādakabhāve ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Tathā hi iriyāpathehi paṭicchannattā dukkhalakkhaṇaṃ na upaṭṭhāti, te ca iriyāpathā abhiṇhasampaṭipīlanāmanasikārena paṭicchādakā jātā. Ekasmiñhi iriyāpathe uppānassa dukkhassa vinodakaṃ iriyāpathantaraṃ tassa paṭicchādakaṃ viya hoti, evaṃ sesāpi. Iriyāpathānaṃ pana taṃtaṃdukkhapatitākārabhāve yāthāvato ñāte tesaṃ dukkhappaṭicchādakabhāvo ugghāṭito nāma hoti saṅkhārānaṃ niranantaraṃ dukkhābhitunnatāya pākaṭabhāvato. Tasmā abhiṇhasampaṭipīlanaṃ manasi karitvā iriyāpathe labbhamānadukkhappaṭicchādakabhāve ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

“Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti vacanato tadeva khandhapañcakaṃ avasavattanato anattā, avasavattanākāro pana anattalakkhaṇaṃ. Tenāha - “paṭipīlanatṭhenā”tiādi. Anattalakkhaṇaṃca nānādhātuvinibbhogassa amanasikārā ghanena paṭicchannattā na upaṭṭhāti, nānādhātuyo pana vinibbhujjivā “aññā pathavīdhātu, aññā āpodhātū”tiādinā, “añño phasso, aññā vedanā”tiādinā ca visuṃ visuṃ katvā ghanavinibbhoge kate samūhaghane kiccārammaṇaghane ca bhedite anattalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Yā hesā aññamaññūpatthambhesu samuditesu rūpārūpadhammesu ekattābhinivesavasena aparimadditasāṅkhārehi mamāyamānā samūhaghanatā, tathā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ kiccabhedassa satipi paṇiniyatabhāve ekato gayhamānā kiccaghanatā, tathā sārammaṇadhammānaṃ satipi ārammaṇakaraṇabhede ekato gayhamānā ārammaṇaghanatā. Sā catūsu dhātūsu ñāṇena vinibbhujjivā dissamānāsu hatthena

parimaddiyamāno pheṇapiṇḍo viya vilīnaṃ āgacchati, yathāpaccayaṃ pavattamānā
suññā ete dhammamattāti avasavattanākārasaṅkhātaṃ anattalakkhaṇaṃ
pākaṭataraṃ hoti.

Aparaaccharāsaṅghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 4. The Collection of the Numerical Discourses - Subcommentaries. 01. Subcommentary on the Book of the Ones. 18. Commentary on tnother Chapter on the Finger-snap Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org